

הפעלת הממסד היהודי

היעד שלנו היה להביא לכך שהיהדות המאורגנת תתייצב בפני הממשל, הקונגרס והציבור האמריקני כקהילה מאוחדת ומתואמת במאבק למען עתידה של יהדות ברית-המועצות. רק בדרך זו היה סיכוי לגייס תמיכה למען הטלת מלוא כובד משקלה של ארצות-הברית להשפעה על ברית-המועצות לשנות את מדיניותה כלפי היהודים. כאמור, החלטתי לרכז את מאמצי להפעלת הממסד היהודי, ולפיכך הרביתי בביקורים בניו-יורק.

המועצה האמריקנית למען יהודי ברית-המועצות - American Conference on Soviet Jewry, היתה עדיין חסרת יכולת לפתח פעילות שיטתית ברחבי ארצות-הברית. עשרות הארגונים היהודים שהתאגדו תחת קורת גג זו חששו עדיין מהתעצמות כוחה מטעמי יוקרה וכבוד - מול הממשל.

גם מאיר וגם אני הקדשנו מאמצים לשכנע את מנהיגי הארגונים היהודים לחזק את המסגרת של המועצה. נעזרנו בשגריר ובקונסול הכללי בניו-יורק. אך בכך לא היה די. דרוש היה לנו מפנה דרמטי. הביקור של הסופר אלי ויול במוסקבה, היווה את פריצת הדרך. החוויה שחווה אלי ויזל במוסקבה בבית-הכנסת בשמחת תורה של שנת תשכ"ח, כבשה את לבו ואת דמיונו. בשובו מלא רשמים, נרתם ויזל לפעולת הסברה. מרכזת פעולות התרבות של בני ברית לילי ויידמן, אירגנה לו מסע הרצאות, והוא הופיע בפני קהל יהודי בקהילות רבות. אך את היבול היקר ביותר מביקורו במוסקבה, קצר ויזל שנה אחר-כך כאשר בסתיו 1966 הוא פרסם את ספרו "יהודי הדממה".

בראש המועצה הלאומית עמד הרב ישראל מילר, שברבות הימים תרם רבות לגיוס היהדות המאורגנת. כמתאם הארגון פעל אצל צ'רנין, שגם הוא היה לימים בין חבורת הפעילים שקידמה את מאמצי היהדות המאורגנת למען אחיהם בברית-המועצות.

בתחילת 1966, הודיע לי מאיר רוזן, שמילר הזמין את ד"ר גולדמן להופיע בפני ועידת המועצה שעמדה להתקיים בקיץ. הכוונה של מילר היתה טובה, אך הוא לא ידע שגולדמן פועל נגד המגמה ליצור לחץ ציבורי על ברית-המועצות. גולדמן, כדרכו, חיפש "מגע שקט" עם שלטונות מוסקבה, כדי לנהל שיחות שכנוע על-אודות המצב של היהודים. היינו מודאגים מאד מהאפשרות שגולדמן יצליח להחליש עוד יותר את הנכונות של ארגונים יהודים לפעול בגלוי ובתוקף.

מאיר רוזן פעל בעזרת ג'רי גודמן, מאנשי המנגנון של הוועד היהודי האמריקני, ארגון שנהנה מיוקרה רבה ביותר באותם ימים, ואני רכשתי את תמיכת ד"ר ויליאם וקסלר, נשיא בני ברית, שהיה הארגון היהודי הגדול

ביותר בארצות-הברית. בסופו של דבר, בוטלה הזמנת גולדמן ולעומת זאת קשרינו עם הרב מילר וצ'רנין התהדקו מאוד. באחד מביקוריו בווינגטון, נפגשו הרב מילר ועמיתיו בהנהלת המועצה עם מלקולם טון. כשחיוך רחב שפוך על פניו, סיפר לי מילר על השיחה. לאחר שהעלה בפני טון את סוגיית מצבם של יהודי ברית-המועצות, המליץ טון שישוחחו קודם כל עם נחמיה לבנון בשגרירות ישראל. לבנון, כך אמר, הוא האיש שמכיר את הנושא. כך עזר לי טון שלא ביודעין לחזק מאוד את מעמדי בקרב מנהיגי הארגונים היהודים, שאותם עודדתי לפעול אצל הממשל בנושא שלנו.

בארץ התפטרה גולדה מאיר מתפקיד שרת החוץ, ואבא אבן, שתפס את מקומה, הגיע לביקור בארצות-הברית. אבן דאג להכחיש את השמועות על "שינוי קו" עם התפטרותה של גולדה. הוא גם נענה ברצון לבקשתי לעודד את המנהיגות היהודית להגביר את הפעילות למען יהודי ברית-המועצות.

נעזרנו באבא אבן גם בעניין אחר שהטריד אותנו. מאיר רוזן ניסה לנצל את במות האו"ם להעלאת הנושא. ואמנם, לאחר שהוא צורף למשלחת ישראל באו"ם, היה ביכולתו לפעול בוועדה לזכויות האדם. מאיר השתדל, וגם הצליח, לשכנע כמה משלחות להעלות בפורומים השונים את הנושא.

התגובות של המשלחת הסובייטית באו"ם היו נזעמות. שגריר ישראל באו"ם חשש שאם יעלה לדיון נושא שירגיז את הסובייטים, ימהרו הללו לתקוף את ישראל על היחס לערבים, על בעיית הפליטים ובנוסעים נוספים. צריך היה לקבל את ברכת אבא אבן להעלאת הנושא, וזאת לאחר שכמה נציגים ממשלחות ידידותיות הביעו פליאה על-כך שמשלחתנו אינה יוזמת צעד כלשהו.

בתמיכתו של אבן סוכם שיש להמשיך במאמצים להפעיל משלחות מערביות בשל רגישותה היתרה של ברית-המועצות לעמדתן של אלה, ובאותה העת לחפש הזדמנות נאותה להעלאת הנושא גם על-ידי המשלחת הישראלית. העלאת העניין בתת-הוועדה למניעת אפליה, זכתה לתגובה זוועמת מצד הסובייטים, דבר שסייע למאיר להשיג פרסום בעיתונות.

במהלך עבודתה איפשרה הוועדה לזכויות האדם דריסת רגל מסוימת לארגונים לא-ממשלתיים, ואכן כמה ארגונים יהודים נכחו בדיוניה. אמנם, הארגונים הלא-ממשלתיים לא הורשו ליטול חלק פעיל בדיונים, ובוודאי שלא בעת קבלת ההחלטות, אך היתה זאת הזדמנות מצוינת בשבילם להגיש פניות ולהפיץ ניירות רקע בנושאים שנדונו בוועדה לזכויות האדם ובתת-ועדותיה.

הקשר שלנו עם הארגונים היהודים הלך והתהדק, ותפקידנו היה לא רק לספק חומר הסברה, כי אם גם לעודד פעולות. החומר שקיבלנו מתל אביב, ושהיה עתה עשיר בהרבה מבעבר, איפשר לנו לגוון את קו ההסברה, להעמיק את הטיעונים ולספק פרטים מעניינים ובעלי-חשיבות על המתרחש בחיי היהודים במוסקבה. כך קיבלנו מתל אביב נייר-עבודה מרתק, ובו תיאור שיבתם של ארמנים מארצות הפזורה שלהם במזרח התיכון ואפילו מארצות-הברית, אל מולדתם - ארמניה הסובייטית. זאת היתה שיבתם למולדת של הארמנים, שלא דווקא נולדו בארמניה, והיא תאמה להפליא את דרישתנו לזכות השיבה ליהודים אל מולדתם הלאומית

ולאו דווקא אל המדינה שבה נולדו. במשרד הוכן עוד נייר מעניין: תיאור מצבם של הגרמנים בברית-המועצות, שגורשו מחופי הוולגה ופוזרו בערבות אסיה במלחמת העולם השנייה. למיעוט זה, כמו ליהודים, לא היתה רפובליקה משלו ולא טריטוריה אוטונומית, ובכל זאת היו להם בתי-ספר ועיתונים משלהם. השתמשתי בדוגמאות אלו מפני שהיה חשוב מאוד לגוון את ההסברה ולהעשירה.

חומר הסברה ושפע של מידע חדש שזרם באופן קבוע סייעו בבניית מעמדנו בקרב הארגונים היהודים. תרומה חשובה היווה ספרו של אריה לובה אליאב - "בין הפטיש והמגל" שיצא לאור בעם עובד ב-1965. לובה אליאב, שפעל במוסקבה בשנים 1959 - 1960 כרכז הצוות של "נתיב" בשגרירות, תיאר בספרו את המתרחש בין היהודים בברית-המועצות ואת ניצני ההתעוררות הלאומית היהודית. בספר תיאר את פגישותיו עם יהודים ברחבי ברית-המועצות, כולל בגרוזיה ובבוכרה.

לי אישית היו בזמנו ספיקות האם יהיה זה מעשה נכון לפרסם ספר שיתאר, בין השאר, את הפעילות של אנשי "נתיב" בשגרירות במוסקבה. חששתי שמא פרסום כזה עלול להכביד על קידום הפעילות של שליחינו. שאול הסכים להוצאת הספר ובלבד שלא יכלול את תיאור שיטות העבודה. הספר פורסם תחת שם בדוי - בן עמי - שהיה אמור לטשטש את שם מחברו האמיתי. בדעבד, היה עלי להודות שהפרזתי בחששותי. הספר הופיע בארץ בעברית, פקח עיני רבים ובכך העניק תרומה חשובה לענייננו. אחר-כך תורגם הספר לאנגלית והותאם לקורא האמריקני על-ידי חיים פוטוק, סופר צעיר ששימש כעורך בהוצאת ספרים קטנה אך מכובדת. חיים נדלק למשימה והשקיע עבודה רבה בנוסח האנגלי. ספרו של לובה באנגלית בהוצאת American Jewish Publication, הופץ בקרב הקהילות היהודיות ברחבי ארצות-הברית.

לאחר חילופי השלטון בברית-המועצות עלתה, כמובן, השאלה מה תהיה מדיניות החוץ והפנים של השלטון החדש: האם ישתנה משהו לטובה בגישת השלטון כלפי היהודים? קיבלתי הערכות מצב ואינפורמציה שוטפת על הפעילות מדוד ברטוב, רכז "נתיב" במוסקבה. הערכות אלה עזרו לי להבין את המתרחש לאחר נפילת חרושצ'וב. במחצית השנייה של שנת 1966 חשנו בסיפוק שהיהדות המאורגנת בארצות-הברית נרתמת ברצינות למאבק למען יהודים בברית-המועצות. מלקולם טון אפילו התלונן ברוח טובה על שמטרידים אותו בלי סוף בעניין. יחד עם סיי קנן הצלחנו לשכנע את ראשי הקונפרנס לבקש מסנטורים שיתבטאו, אם כי את המלאכה עשו בעיקר סיי קנן וחבר עוזריו. ההישג של קנן היה מרשים. על תצהיר מנוסח היטב חתמו 90 סנטורים. מילר וצ'רנין הצליחו לגייס ממקורות שונים את המימון לפרסום הטקסט המלא כמודעה ב"ניו-יורק טיימס". קנן ועוזרי הסנטורים האוהדים את ענייננו הצליחו להחתים כ-60 סנטורים על הודעת תמיכה לקראת התכנסותם של הארגונים היהודים חברי ה"קונפרנס" בפילדלפיה. החלטה שקיבלה ועדה "אד הוק" עם שמות כמו מרטין לותר קינג וביארד ראסטין, הוגשה לארתור גולדברג, שגריר ארצות-הברית באו"ם, וזכתה לפרסום

רחב. היתה גם פעילות יהודית חוץ-ממסדית שברובה היתה די חיובית. בחוף המערבי התחיל לפעול פרופסור דוד וייס, מדען מכובד מאוד מאוניברסיטת ברקלי ויהודי חם, שביקר בברית-המועצות, ונדלק לעניין ובשובו פתח בפעילות נמרצת. הוא הופיע בהרצאות ואף פירסם את דבריו. יותר מאוחר אורגנה בשיקאגו, כזכור, ועידה של אקדמאים, שאותה ניהל מיודענו אלן פולק.

אך גם בעיות לא חסרו. נחום גולדמן לא זנח את "החזית" הנגדית. נוכח מתקפת ההסברה של "בר" יזם גולדמן הכנת חומר כנגד ההסברה הישראלית. ד"ר גולדמן גייס את החוקר גולדהגן, שהתמנה כמנהל Institute of East European Jewish Affairs, מכון קטן שאמור היה לפעול בחסות אוניברסיטת ברנדייס, שלייד בוסטון. תכנית זאת של גולדמן לא האריכה ימים, ולא זכתה להצלחה.

כשהקונפרנס התחיל סוף-סוף לעסוק בצורה אפקטיבית יותר גם בהפעלת קהילות יהודיות בערי השדה, ואורגנו הפגנות ראשונות במספר רב של קהילות, גילינו לפתע שעתידו של הקונפרנס שוב בסכנה. עדיין היו ארגונים שדווקא ההצלחה של הקונפרנס והרחבת הפעולה שלו הגבירה את התנגדותם לעצם קיומו. תהפוכות שונות, סיכנו גם הן את הקונפרנס, במיוחד בשעה שהוצע לרב מילר לעמוד בראש המועצה הציונית. כמועמד להחליפו בקונפרנס הועלה שמו של יואכים פרינט, מראשי הקונגרס היהודי העולמי, שבכל הנוגע לסוגיית יהודי ברית-המועצות היה "גולדמניסט" הרבה יותר קיצוני מגולדמן עצמו. מי יודע מה היה גורל הארגון לו חלילה, היה נבחר פרינץ לעמוד בראשו. פעלנו במרץ לסיכול בחירתו. נעזרנו בכל מי שאפשר, ושכנענו את אריה פינקוס, יו"ר ההנהלה הציונית, שמילר יכהן לזמן מה בשני התפקידים. הקונפרנס ניצל לבסוף, בשעה שנבחר לעמוד בראשו ויליאם וקסלר, נשיא בני ברית. ד"ר וקסלר, יהודי ממוצא רומני, היה יהודי גאה, שנמנה עם הדור החדש של המנהיגים, שלא ראו סתירה בין נאמנותם למדינה שבה הם אזרחים לבין נאמנותם לישותם היהודית.

לקראת סוף שנת 1966 סיים מאיר רוזן את שליחותו בניו-יורק, ויורם דינשטיין נועד להחליפו. יורם, משפטן צעיר ומבריק, התמחה בחוק הבינלאומי ועשה קריירה אקדמית מרשימה לאחר שסיים את שליחותו בניו-יורק. זמן קצר אחרי שיוורם הגיע, קיבלנו זריקת עידוד ממקור בלתי צפוי.

בשלהי שנת 1966 הגיע לפאריס קוסיגין, ראש-ממשלת ברית-המועצות, לביקור ראשון מחוץ לגבולות הגוש הסובייטי. לקוסיגין יצרו הסובייטים, כלפי חוץ, תדמית של פוליטיקאי פרגמטי המחפש דרכים לשיפור היחסים עם המערב ולהרחבת הסחר בין ברית-המועצות והמדינות הקפיטליסטיות. במסיבת עיתונאים שכינס קוסיגין ב-3 בדצמבר 1966 בפאריס, הוא הבטיח, בין השאר, שברית-המועצות תאפשר לאזרחיה היהודים איחוד משפחות ותתיר את הוראת השפה העברית, אמנם לא בבתי-ספר, אך לפחות בשיעורים פרטיים.

הדברים של קוסיגין בפאריס פורסמו במוסקבה מעל דפי ה"איזבסטיה" וה"פראוודה". כפי שקרה לא אחת, נוסח הדברים שהופיעו במוסקבה היה שונה במקצת מזה שנשמע בפאריס. אם בפאריס נשמעו הדברים על איחוד משפחות כהבטחה, הרי

על-פי עיתוני מוסקבה קבע קוסיגין עובדה, שברית-המועצות מאפשרת איחוד משפחות. דברי קוסיגין זכו להד רב בעולם. גם ה"ניו-יורק טיימס" פרסם אותם בהבלטה. ידידנו, יהודים ולא-יהודים ראו בדבריו של קוסיגין בשורה גדולה. מאחר ואנחנו לא מיהרנו לשמוע הד לפעמי המשיח, הדגשנו, שיש להמתין ולראות כיצד תבצע ההבטחה. יחד עם זאת, ייחסנו חשיבות רבה לעצם העובדה שהמנהיגות הסובייטית החדשה מצאה לנכון לעשות מחווה בנושא היהודי בשעה שהתייצבה בפני העולם המערבי. הדגש במחווה היה באיחוד משפחות. בעינינו, והייתי בטוח שגם בעיני השלטון הסובייטי, השימוש בהגדרה זו כוון לעלייה לישראל.

בהדרגה הצלחנו למקד את המאבק בשאלת הזכות לעלייה, אם כי לרוב עשינו זאת בניסוח עדין ולא ישיר כ"זכות לאיחוד משפחות". למעשה איפשרו הסובייטים עלייה, אם כי בדוחק רב, על בסיס של "איחוד משפחות", משום שבדרך זו יכלו לספק לאזרחיהם הסבר הגיוני לתהליך. לנו, לעומת זאת, היה ברור שבסופו של דבר יהיה עלינו להגיע להגדרה ברורה והיא "הזכות לעלות לישראל".

בדיעבד, במרחק של עשרות שנים, אפשר לראות את החשיבות הרבה שהיתה להבטחה של קוסיגין, הגם שבמימושה הוחל, ולו באופן חלקי, רק כעבור שנים אחדות. ממרחק השנים אני יכול לומר בבטחון, שבפעם הראשונה קיבלנו "אישור" משמעותי לכך שהיה טעם במאבק ההסברתי שישראל פתחה בו בשנות החמישים וגייסה לעזרתה את התפוצה היהודית.

את הודעת קוסיגין בפאריס ראיתי, בין השאר, כאחד ההישגים של פעולת "בר" באירופה ובארצות-הברית. בעשור שבין 1956 ועד 1966 הצלחנו להעלות את הנושא בתקשורת, בדעת הקהל ובבתי-החוקקים של העולם המערבי. ואכן, כאשר יצא קוסיגין למסע שנועד לשפר את התדמית של ברית-המועצות ושל ההנהגה הפוסט-חרושצ'ובית, ולחזק את הקשרים הכלכליים ואולי אף המדיניים עם המערב, מצאו הסובייטים לנכון לזרוק "צימוק" לציבוריות המערבית שהיתה מודעת לאנטישמיות בברית-המועצות ולאפליית המיעוט היהודי. קוסיגין אמנם הציג את יציאת היהודים מברית-המועצות כצעד הומניטרי ולא כמדיניות הגירה חדשה או כהכרה בזכותם של יהודים לעלות לישראל, אך בכל זאת סימלה הודעתו פריצת דרך חשובה במאבקנו על זכותם של יהודים לעלות לישראל. היה גם צד שני להודעת קוסיגין בפאריס. הארגון היהודי "היאס" שמזה שנים טיפל בארצות-הברית בהגירת יהודים, התעורר לפתע. מנהלו, גיינור ג'ייקובסון, יצר קשר עם הרב מילר, יו"ר הקונפרנס, ועם ה-New York Coordinating Community, (הוועד הניו-יורקי שהיווה ארגון גג לכל המועצות היהודיות בניו-יורק) והציע להפיץ בקרב הקהילות אינפורמציה בדבר האפשרות לטפל בהגירה לארצות-הברית של קרובי משפחה שנותרו בברית-המועצות. גיינור ג'ייקובסון פעל גם אצל פקידי מחלקת המדינה ונדמה שגם הרב מילר שוחח בנושא עם מלקולם טון.

פניות הארגונים היהודים אל מחלקת המדינה בנושא איחוד המשפחות, לא זכו לעידוד. נראה שאנשי מחלקת המדינה היו סקפטיים ואולי לא התלהבו מן הרעיון להפעיל לחצים על הסובייטים. גם היהודים ברחבי ארצות-הברית לא גילו עניין רב בנושא, ומספר ההזמנות שנשלחו אל "היאס" היה מזערי. 18 שנים אחר-כך,

כאשר עליית יהודי ברית-המועצות לישראל הגיעה לממדים משמעותיים, שוב נעשה "הייאס" לגורם המטפל בהגירת יהודים שהגיעו לווינה באשרות ישראליות ומשם לארצות-הברית. גם באותן שנים, בדומה למה שהתרחש ב-1966, לא עשתה יהדות ארצות-הברית דבר וחצי דבר כדי לטפל ביציאת יהודים מברית-המועצות, ישירות לארצות-הברית. "הייאס" והפדרציות העדיפו, לעודד יהודים שיצאו מברית-המועצות באשרות ישראליות, שלא להמשיך לישראל. זו היתה אחת הפרשות החמורות ביותר שפגעו בעלייה לישראל ויצרו מתח רב במערכת היחסים בין ישראל והתפוצה היהודית בארצות-הברית.